

Kırgız Kültüründe "Cıgaççılık (Marangozluk)" ve "Boz Üy" ile İlgili Kelimeler Üzerine

On Words Related To "Cıgaççılık (Carpentry)" and "Boz Üy" in Kyrgyz Culture

Nurgül Moldalievaa *

Özet

"Boz üy (keçe çadır)", Kırgızlardaki "cıgaççılık (marangozluk)" zanaatının en önemli eserlerinden biridir. "Boz üy"ün iskeletini oluşturan esas parçaları herhangi bir çivi veya demir kullanılmaksızın sadece ahşaptan yapılmıştır. Bu makalede Kırgızlardaki "cıgaççılık (marangozluk)" ve "boz üy" ile ilgili genel bilgiler verilmiş; "boz üy"ün ahşaptan yapılmış parçalarının adları olan *kerege*, *uuk*, *tündük*, *çamgarak*, *eşik* ve *bosogo* kelimeleri leksik-semantik ve kültür tarihi bakımından artzamanlı ve eşzamanlı karşılaştırmalı yöntemlerle ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Cıgaççılık (marangozluk), boz üy (keçe çadır), Kırgız kültürü.

Abstract

"Boz üy (Felt Tent)" is one of the most significant works of art of the Kyrgyz Carpentry art. Main components of "Boz üy" had been exclusively made from wood without using any nails or iron. In this study it has been given the general information on "cıgaççılık (carpentry)" and "boz üy"; and the terms *kerege*, *uuk*, *tündük*, *çamgarak*, *eşik* and *bosogo* which they are wooden parts of "boz üy", were discussed using diachronic and synchronic methods with regard to lexical-semantic and cultural history.

Keywords: Cıgaççılık (carpentry), boz üy (felt tent), Kyrgyz Culture.

---

* Yrd. Doç. Dr. Nurgül Moldalievaa, Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ardahan.
nurgulmoldalievaa@hotmail.com

1. Giriş

Cıgaççılık (marangozluk), Kırgızlardaki en eski geleneksel el sanatlarından biridir. Ağacın fiziki özelliği bakımından hafif, sağlam ve işlemeye elverişli olması, özellikle göçebelik ve yarı göçebelik hayat tarzını benimsemiş Kırgızların bu maddeden yapılmış malzemeleri tercih etmesine, dolayısıyla Kırgızlar arasında *cıgaççılık* zanaatının gelişmesine vesile olmuştur. Ayrıca Kırgızların genellikle yüksek dağlık ve ormanlık bölgelerde doğayla iç içe yaşamalarının ve doğanın titiz gözlemcileri olarak ağaçların özelliklerini iyi ayırt edebilmelerinin de buna katkısı olduğunu belirtmek gerekir. Kaynaklara göre, Kırgızlardaki *cıgaççılık* zanaatının başlangıç tarihinin çok eski dönemlere dayandığı anlaşılmaktadır. J.P. Roux, eski çağlardan beri Yenisey Vadisi'nde yaşamış Kırgızların XIII. yüzyıla kadarki kültüründen söz ederken, günümüzde onlara ait muazzam bir medeniyetin izlerini görmenin mümkün olduğunu, hiçbir orman kavminin onlar kadar gelişmediğini vurgulamıştır. Başlıca uğraşısı hayvancılık olmalarına rağmen, Kırgızlarda özellikle kuyumculuk, demircilik, deri ve ağaç işlemeciliği dallarındaki el sanatları en yüksek seviyeye ulaşmış, bu da refah ve yaratıcı bir kültürün doğup gelişmesini sağlamıştır (bk. Kaldıbay 2001: 207-208). Bu dönemlerdeki Kırgızların kullandıkları ağaçtan yapılmış eşyalar içerisinde eyer, beşik, keçe çadırın iskeleti, mutfak eşyaları ve tarım araçları gibi göçebelik hayat şartlarına uygun eşyalar ile birlikte kayağın¹ da yer alması ilgi çekicidir.

Kırgız *cıgaç ustaları* (marangozlar) diğer halklardan farklı olarak genellikle Kırgız iline özgü olan çeşitli ağaçlardan sanatsal değeri yüksek ve Kırgız ruhunun zenginliğini yansıtan geleneksel motiflerle süslenen ahşap eşyalar yaratmışlardır. Burada belirtmek gerekir ki, Kırgız topraklarında yetişen ağaç türlerinin çeşitliliği *cıgaççılık* zanaatının gelişmesindeki en önemli etkenlerden olmuştur. XIX-XX. yüzyıllarda Kırgız topraklarını keşfe gelen Rus seyyahları deniz seviyesinden 1500-3100 metre yükseklikteki dağlarda yetişen çam, köknar, ardıç, kayın, meşe, kavak, söğüt, akağaç, karağaç, dut, erik, elma ve ceviz gibi ağaçların sadece bu bölgeye özgü cinslerini tespit etmişlerdir. Ayrıca Kırgız halkının eski zamanlardan beri ağaçları kutsal saydıklarını, onları özenle koruyarak kimsenin zarar vermesine müsaade etmediklerini ve kesinlikle ticarete kullanmadıklarını kaydetmişlerdir (bk. Kapalbayev 2007: 20).

---

¹ Çin kaynaklarına göre Kırgızların kullandıkları bu araç (kayak) Çinlilerin oldukça ilgisini çekmiş ve onu "ağaç at" şeklinde kaydetmişlerdir (bk. Hüseyin Salman, "Eski Türk Kavimleri ve Devletlerinde Kayakçılık", www.bilalcoban.com; V. Butanayev ve İ. Butanayeva, *Yenisey Kırgızları*, İstanbul 2007, s. 37.)

Kırgız *cıgaççılık* zanaatının en eşsiz örneği Kırgızcada *boz üy*² denilen keçe çadırın ağaçtan yapılmış iskeletidir. Kazaklarda *kiyiz üy*, Karakalpaklarda *boz üy*, *aķ üy*, Altaylılarda *kerege üy*, Hakaslarda *kiis ib*, Tuvalılarda *kidis ög*, Nogaylarda *terme üy*, Başkurtlarda *tärmä* ve Türkmenlerde *gara öy* şekillerinde adlandırılan bu ev türü, hiç kuşkusuz Türk-Moğol göçebe medeniyetinin ortak mirasıdır. Ana malzemeleri keçe ve ağaçtan yapılan *boz üy*, kurumu, sökümü ve taşınması kolay, yazın serin kışın ise sıcak tutmasıyla dört mevsim kullanılabilen, sağlıklı, çevreye zarar vermeyen vb. birçok özelliğe sahip muazzam bir mimarî yapıdır. *Boz üy* şekli bakımından “Moğol tipli” ve “Türk tipli” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. “Moğol tipli” keçe çadırı genellikle bozkır, çöl şartlarına göre yapılmış ise, “Türk tipli” keçe çadırı daha çok çetin iklimli yüksek dağlık bölgelere uygun olarak geliştirilmiştir (bk. Kapalbaev 2007: 64). Kırgızlar, “Türk tipli” keçe çadırı kullanmakta olup rengine göre *ak üy*, *kök üy*, *kara üy*, *sarı üy*; büyüklüğüne göre *altı kanat*, *segiz kanat*, *on eki kanat* ya da *60*, *75*, *90*, *100 baş üy* şeklinde ayırt etmişlerdir (bk. Çokotegin 2007: 29-30). Ayrıca en büyük ve en ihtişamlı olan keçe çadırını *ak örgö* olarak adlandırmışlardır³.

Kırgızlarda *boz üy* genellikle şu şekilde kurulur: İlk önce *boz üy*'ün kurulacağı mekân tespit edilir. Bu mekân suya yakın, sel almayan ve çığ düşmeyen güvenli bir ova olmalıdır. Böyle bir yere kurulmakta olan *boz üy*'ün ilk başta *kerege*'leri açılarak birbirine eklenir ve *bosogo* kısmıyla birleştirilerek daire şeklinde sabitleştirilir. Kapısı güneydoğuya bakacak şekilde ayarlandıktan sonra *tündük* kısmı *bakan* denilen uzun sılıkla bu dairenin tam ortasından yukarıya doğru kaldırılır ve *tündük*'ün yan tarafındaki deliklere *uuk*'ların düz ve sivri uçları takılarak diğer ipli uçları ise *kerege*'lerin üst çatallı uçlarına bağlanır. *Tündük* ile *kerege* kısmı *uuk*'ların desteğiyle düzgün bir şekilde sabitleştirildikten sonra hasır ve keçe örtüleri sırasıyla örtülür. En sonunda da nakışlı örgüler ve diğer çeşitli süs eşyalarıyla süslenir.

Kırgız *cıgaç ustaları* *boz üy*'ün iskeletini genellikle söğüt ve kayın ağacının çeşitli cinslerinden yaparlar. Ancak *boz üy*'ün iskelet parçalarına uygun ağaç dallarını bulma, kesip yontma ve eğerek kurutma, delerek kayışla birleştirme, boyama vb. gibi işlemlerin uzun sürmesi ve her parça türü için ayrı bir yöntemin uygulanması bu işle uğraşan ustaların kendi

² *Boz üy* Kırgızcanın Cergetal ağzında *Kırgız üy* veya *kara üy* şekillerinde adlandırılmaktadır (bk. Mukambayev 2010: 980)

³ *Ak örgö* Kırgızlar arasında genellikle han, beyler ve kabilenin ileri gelenleri tarafından toplantılarda ve çeşitli merasimlerde kullanılmıştır (bk. Çokotegin 2007: 11).

aralarında *uukçu*⁴ ve *tündükçü* olarak ikiye ayrılmasına sebep olmuştur. Buna göre *uukçu* olarak bilinen usta daha çok *uuk* ve *kerege* yapmakla meşgul olmuş kişi iken, *tündükçü* ise *tündük* yapma işiyle uğraşan ve bu işte başarılı kişi anlamına gelmektedir. Ancak bu ustalar kendi aralarında her zaman irtibat halinde olmuşlar ve müşterinin isteğine göre birlikte hareket etmişlerdir. Ayrıca burada Kırgız *cıgaç usta*'larının *boz üy*'ün iskelet parçalarını yaparken *tartkı*, *üşkü*, *burgu*, *iygi*, *çulgur*, *türpü*, *ara*, *keski*, *kerki*, *körük*, *çarık* vs. denilen araçları kullandıklarını da belirtmek gerekir.

Bu makalede *boz üy*'ün iskeletini oluşturan ahşap parçalarının adları olan *kerege*, *uuk*, *tündük*, *çamgarak*, *eşik* ve *bosogo* kelimeleri leksik-semantik açıdan artzamanlı ve eşzamanlı karşılaştırmalı yöntemlerle ele alınmış ve ayrıca ele alınan *boz üy* iskeletinin her parçası hakkında genel bilgilere de yer verilmiştir. Böylece hem kelimelerin kökenleri incelenerek kullanım ve kavram alanlarının belirlenmesi, hem de kelimeler üzerinden yola çıkarak Kırgız *boz üy*'ünün, dolayısıyla marangozluğunun genel Türk kültüründeki yeri ve öneminin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

2. Kırgızcadaki *Boz Üy*'ün Ahşap Kısımıyla İlgili Kelimeler

kerege

Kırgızca sözlüklerde “keçe çadırın ahşaptan yapılmış esnek kafesi (duvarı)” anlamında geçen *kerege* kelimesine (Yudahin 1985: I, 377; Abduldayev ed. 1969: 309) Türkçenin tarihi dönemlerinden Köktürkçede *käräkü* “çadır, çadır iskeleti” (Tekin 2000: 247), Uygurcada *kerekü* “çadır” (Caferoğlu 1968: 106), Karahanlıcada *keregü* “çadır; kışlık ev” (Atalay 2006: 302), Çağataycada *kerege* “kiyiz üy iskeletinin duvar kısmını teşkil eder” (Barutçu Özönder 1996: 60) şekillerinde rastlanmaktadır. Çağdaş Türk Lehçelerindeki görünümü ise şu şekildedir: **Alt.** *kerege* “keçe çadırın duvarını oluşturan ahşap kafes” (Gürsoy-Naskali 1999: 106); **Başk.** *kirägä* “bokoviye çasti kibitka iz tonen'kih jerdey (keçe çadırın ince sıriklardan oluşan duvar kısmı)” (Ahmerov ed. 1958: 263); **KKalp.** *kerege* “derevyannaya reşyotka, obrazuyuşçaya steni yurtu (keçe çadırın duvarını oluşturan ahşap parmaklık)” (Baskakov ed. 1958: 315); **KTat.** *kereke* “reşetçataya stena, karkasa, şarta” (Useyinov 2005: 97); **Kzk.** *kerege* “ostov (kafes); reşetçataya çast' yurtı (çadırın duvarını oluşturan ahşap

⁴ Bazen *uukçu*'ya *keregeçi* da denir (bk. Akmatallyev 1996: 56).

kafes)” (Bektayev 2007: 234); **Nog.** *kerege* “kerege (*derevyannaya reşyotka, obrazuyuşşaya derevyanniy ostov yurtı*) (Keçe çadırın duvarını oluşturan ahşap parmaklık)” (Baskakov ed. 1963: 161); **Özb.** *keraga* “reşetçatıy karkas nijney (tsilindriçeskoy) çasti yurtı” (Akobirov ed. 1988: 208); **Trkm.** *gerege* “1. V’yuk, sostoyaçşiy iz razobrannoy kibitki i domaşney utvari; 2. Kovyor, palas ili odayalo (*kotorıye kladut na verblyuj’ye sedlo*)” (Baskakov ed. 1968: 173).

Eski Türkçeden beri kullanıldığı bilinen *kerege* kelimesinin kökeniyle ilgili bugüne kadar birkaç görüş ileri sürülmüştür. Bunlardan en kabul edilebilir olanı Räsänen’e aittir. Räsänen, *käräkü* kelimesinin kökenini *kär-* “spannen, ausdehnen” fiiline dayandırmıştır (1969: 255). Sevortyan da bu görüşü destekleyerek söz konusu kelimenin *ker-* fiiline fiilden fiil yapan *-a-* ve fiilden isim yapan *-ka ~ -kı* eklerinin eklenmesiyle (*gerege~kerege < ger~ker-+-e-+-ge~ke* ve *kerek ~keregü < ker- -e-+-kü > keregü*) meydana geldiğini ve buradaki *kere-* fiilinin Türkiye Türkçesi ağızlarındaki *gere-* “kapamak, örtmek” fiiliyle karşılaştırılabileceğini belirtmiştir (1980: 25). Bunun dışında E. Aydın kendi makalesinde *kerekü* kelimesinin kökenini Moğolcada “yurt, çadır, keçe çadır; yerleşim yeri, ikametgâh, mesken; ev” anlamlarına gelen *ger* kelimesiyle ilişkilendirmiş ve *kerekü* kelimesinden türemiş olan *kerekülüg* kelimesini *ker+AgU+IUg* şeklinde morfemlere ayırmıştır. Buradaki *+AgU* eki Eski Türkçedeki *üçägü* “üçü birlikte” kelimesinde görülen topluluk ekidir (2005: 27). Ancak Aydın’ın *ker+AgU* şeklinde çözümlendiği söz konusu kelime Eski Türkçede *käräkü* şeklindedir ve *+AgU* topluluk ekinin *k’*li (*+AkU*) varyantı mevcut değildir.

Kerege boz üy’ün duvar kısmını oluşturan esnek kafes şeklindeki ana parçadır. Bu parça yontulmuş ve hafif eğik şekle getirilmiş ağaç sırkalarının birbirine çapraz şekillerde kayış düğmelerle birleştirilmesiyle oluşur. Dürülmüş haldeyken yüksekliği 2 metre, eni 30-35 cm olan, açılınca da yüksekliği alçalarak eni 2-2.5 metreye kadar ulaşan bu parçanın *uuk* ile birleşen tarafına *kerege başı*, yer ile temas eden tarafına da *kerege ayagı* denir. Kırgızlarda *kerege*’nin kafes gözlerinin eninin boyutuna göre üç türü mevcuttur. Bunlar *tor köz* (16 cm), *orto köz* (18 cm), *cel köz* (20 cm) şeklindedir. (Kapalbayev 2007: 71). Kafes gözü sık ve eni ne kadar kısa olursa *kerege* o kadar kısa açılır ve daha sağlam olur.

Kerege kelimesi Kırgızcanın Batken ağzında “Halı, kilim gibi eşyalara işlenen çapraz kafes şeklindeki motif” (Mukambayev 2009: 499) anlamında da kullanılmaktadır.

uuk

Uuk kelimesi Kırgızca sözlüklerde “keçe çadırın kubbe kısmındaki sıruk; keçe çadırın *kerege* ile *tündük* kısmını birbirine bağlayan, *tündük* ile birleşen tarafı sivri üçlü, *kerege* ile birleşen tarafı biraz içe doğru eğik olup yassı gelen bağcıklı uzun sıruk; keçe çadırın çatısı” (Yudahin 1985: II, 311; Abduldayev ed. 1969: 651) olarak açıklanmıştır. Türkçenin tarihî dönemlerine bakıldığında söz konusu kelime Karahanlıcada *uğ* “çadırın üst yanındaki köşelerden her biri” (Atalay 2006: IV, 687); *ew okı* “çatıya uzatılan direk” (Atalay 2006: IV, 429) şekillerinde görülmektedir. Daha sonraki dönemlerden Kıpçakçada *uğ* “çadırın üst kısmına koyulan ağaç veya ok” (Toparlı 2003: 291), Eski Anadolu Türkçesinde *oğçuğazın* “çadır oku” (Ergin 1997: 230) olarak geçmektedir. Çağdaş Türk Lehçelerinde ise şu şekillerde kullanılmaktadır: **Başk.** *uğ* “keçe çadırın sıığı” (<http://yrts.ru/ethnicity/>); **Hks.** *uh III* “jerdi kupola yurtı; şesti, obrazyuçşiyeye kırşu yurtı (keçe çadırın sıığı)” (Subrakova ed. 2006: 739); **KKalp.** *uwıq* “unını (*derevyanniye vognutiye jerdi, yavlyayuşçiyesya prodoljeniyem ostova yurtı, na kotorih derjitsya verhnıy kupol yurtı*) (sıruk)” (Baskakov ed. 1958: 683); **Kzk.** *uwıq* “spetsial’niye krivıye palkı, na kotorih derjitsya verhnıy krug yurtı (keçe çadırın yukarısındaki yuvarlak pencereye takılan eğik özel sıruklar)” (Bektayev 2007: 457); **Nog.** *uvuk* “keçe çadırın sıığı” (<http://www.kavkazweb.net/forum/index.php?showtopic=26570&pid=80885&mode=threaded&start=>); **Özb.** *uvuk* “zagnutiye dlinniye prut, soyedinyayuşşiy çangarak s keragoy (*çangarak* ile *keregeyi* birleştiren uzun eğik sıruk)” (<http://www.alexarapov.narod.ru/Library/bbl076.htm>); **Trkm.** *uk* “dlinniye derevyanniye vognutiye jerdi (*na kotorih derjitsya verh kibitki*) (uzun eğik ağaç sıruk)” (Baskakov ed. 1968: 658).

Bugüne kadar yapılmış etimolojik çalışmalarda *uuk* kelimesinin kökeni genellikle Karahanlıca, Kıpçakça ve Çağatayca gibi tarihî sahalarda rastlanan *uğ* (~*uğ*) kelimesiyle ilişkilendirilmiş ve bu kelimenin de *ok-uk* “ok” kelimesiyle ilişkili olduğu belirtilmiştir (*bk.* Clauson 1974: 76a). Ancak burada Sevortyan’ın da belirttiği gibi, *oğ-uk* kelimesiyle *u:k* kelimesini karıştırmamak gerekir (1974: 583-584). Bu kelimelerin her ne kadar aynı ya da yakın anlamlarda kullanıldığı görülse de yapı bakımından bazı farklılıklar mevcuttur. Bunlardan kelimenin tarihî sahalardaki *uğ~uğ* şeklinin *ok-uk* kelimesinden geldiği kabul edilebilir. Ancak *u:k* şeklinin kökenini kelimenin DLT’deki diğer bir kullanımı olan *ew okı* birleşik kelimesine dayandırmak mümkündür. *Uuk*, görünümü itibariyle uzun, ince ve *tündük* kısmına takılan ucunun sivri olmasından dolayı oku andırır olup Eski Türkler bunu *ew okı* şeklinde adlandırmışlardır. Kırgızcada ise *ew* kelimesinin sonundaki /w/ ünsüzünün tesiriyle

oĸ kelimesindeki /o/ yuvarlak ünlüsünün /u/'ya dönüşmesi ve bunun tesiriyle *ew*'deki /e/'nin yuvarlaklaşması, ardından da /w/'nin erimesi sonucunda⁵ *uuk* şeklini almıştır (*ew oĸı* > *ew uki** > *uwuk** > *uuk*).

Uuk, genel olarak bilek kısmı (*kerege*'ye bağlanan tarafı) ve uç kısmı (*tündük*'ün deliğine takılan tarafı) olmak üzere iki kısma ayrılır. Ayrıca *uuk*'ların bilek kısmının ucunda *kerege başı*'na bağlanacak olan yün ipten örülen 70-80 cm uzunluğunda bağ bulunur. Ağaç kısmının toplam uzunluğu 2.5-3 metre civarında olan bu çadır parçasının sayısı evin *kerege başı* ve *tündük* deliğinin sayısına göre 65, 70, 75, bazen de 100'e kadar çıkabilir. Bir evin *uuk*'larının uzunluğu, kalınlığı ve eğikliği hep aynı ölçüde olması gerekir. Sadece kapının üst kısmına gelecek olan 3-5 tane *uuk*'un bilek kısmı diğerlerinden 10-15 cm kısa olur. Eğer *uuk*'ların bir veya iki tanesi diğerlerinden kalın veya bilek kısmı uzun olursa çadırın görünüşü bozulabilir.

Boz üy'ün *kerege* ve *uuk* parçaları için kullanılan ağaç dalları yapımı sırasında ne çok yaş, ne de çok kuru olmalıdır. Bu nedenle Kırgız marangozları kullanacakları ağaç dallarını Şubat ayının başından Mart ayna kadar veya Kasım ayının başından Aralık ayna kadarki süreler içinde kesip toplarlar (Kapalbayev 2007: 65).

tündük

Kırgızcada “1. Gecelik, bir gece müddet; 2. Akşam yemeği; 3. Kuzey; 4. Keçe çadırın çatısındaki yuvarlak pencere; 5. *Isık-Köl ağ*. Kapanın bütün mekanizmasını birleştiren alt kısmındaki yuvarlak demiri; 6. *Batken ağ*. “Beş taş” oyununda sol serçe parmağını yere dayayarak işaret parmağı ile başparmağını birleştirerek üstünden taşların geçirildiği durum; 7. *Cerge-Tal ağ*. Toprak evin tam ortasından aydınlık girmesi ve duman çıkması için oyulan delik (eskiden pencere, soba olmadığı zamanlarda yapılmıştır); 8. *Batken ağ*. “Körökana” denen kömür söndürülen mekânın duman çıkan deliği; 9. *Atbaşı ağ*. *tündük*'ü andıran boynuz; *Toguz-Toro ağ*. Eskiden düğünlerde *togotmek*⁶ oyunu oynandıktan sonra ertesi günü verilen düğün yemeği” (Yudahin, 1985: II, 282; Abduldayev ed. 1969: 629; Mukambayev 2009: 949) anlamlarında kullanılan *tündük* kelimesi tarihî Türk lehçelerinden Köktürkçede *tügünük* “çadır bacası, duman deliği” (Tekin 2000: 256), Uygurcada *tünlük* “pencere” (Caferoğlu 1968: 258), Karahanlıcada *tünğlük* “pencere, ocak, baca gibi evdeki delikler” (Atalay 2006:

⁵ Hülya Kasapoğlu Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri*, Akçağ, Ankara 2005, s. 48.

⁶ Kırgızlardaki milli oyunlardan biridir.

671), Harezmcede KE *tünlük* “evin duvarındaki delik, pencere” (Ata 1997: 659); NF *tünğlük* “pencere” (Ata 1998: 441), Kıpçakçada *tünlük*, *tüñlük* “pencere, kafes” (Toparlı 2003: 287), Çağataycada *tünğlük* “ak öy parçalarından; yurt’un duman deliği, yurt’un çatı penceresi” (Barutçu Özönder 1996:60), Eski Anadolu Türkçesinde *dünlük* “pencere, baca, ev ve çadırın pencere, baca ve ocak gibi delikleri, salon” (Ergin 1997: 99) şekillerinde görülmektedir. Çağdaş Türk Lehçelerindeki kullanımı şu şekillerdedir: **Alt.** *tündük* “I. 1. Geceleyin, bir gece boyunca; 2. Kuzey; II. Çadırdaki duman deliği” (Gürsoy-Naskali 1999: 189); **Başk.** *tönlök* “1. Ventilatsyonnoe otvertstviye (v kibitkah, kurnih izbah i banyah); 2. Dostatoçniy, rassçitanniy na odnu noç’ (bir gecelik)” (Ahmerov ed. 1958: 539); *tönnök* (<http://yrts.ru/structure/>); **Hks.** *kündük* “baca”; *tündük*, *tünük* “1. Baca, duman çıkan delik; 2. Avlu” (Gürsoy-Naskali 2007: 280, 538); **KKalp.** *tüñlik* “koşma, kotoroy nakrıvayetsya kupol yurtı (keçe çadırın kubbesine örtülen keçe örtü” (Baskakov ed. 1958: 662); **Kzk.** *tündik* “çetirehugol’nyı voylok, zakrıvayuçşiy nadkupol’noye verhnyeye otvertstviye yurtı” (Bektayev 2007: 451); **Nog.** *tünlik* “1. Noçnoy; dlitel’nostyu v odnu noç’; 2. Zavesa kibitki (Keçe çadırın perdesi)” (Baskakov ed. 1963: 370); **Özb.** *tuynuk* “otvertsiye (delik)” (Akobirov 1988: 464); **Tat.** *tönlek II* “1. Bacasız evlerde veya köy hamamında dumanın çıkması için bırakılan delik; 2. Semaverin duman çıkan gözü; 3. Duman deliğine tıkmak için yapılan tapa” (Öner 2009: 289); **Tel.** *tünük* “baca” (Akalin 2000: 121); **Trkm.** *tüynük* “1. Verhnyaya çast’ kırışı kibitki; 2. ağ. Kırışa, dom, krovlya” (Baskakov ed. 1968: 649).

Eski Türkçeden bu yana Türkçenin hemen hemen her sahasında rastlanan *tündük* kelimesinin kökenini Köktürkçedeki *tügünük* kelimesine dayandırmak ve *tügün* +(ü)k şeklinde morfemlere ayırmak mümkündür (bk. Clauson 1974: 485a). Buradaki +(ü)k ekinin isimden isim yapan küçültme ve sevgi eki olduğu açıktır. Ancak bu ekin eklendiği *tügün* isminin anlamı henüz bir açıklığa kavuşturulmamıştır. Buradaki *tügün* kelimesinin anlamını Eski Türkçedeki *tügün* “dügüm” kelimesiyle değil, Moğolcadaki *togunu* “yurtlardaki açık delik ya da çatı; yurtların üstündeki duman deliği” (Lessing 2003: 1260) kelimesiyle ilişkilendirmek daha doğru olacağı kanaatindeyim.

Taramalardan görüldüğü gibi, Kırgızcada *tündük* kelimesinin birçok anlamı mevcuttur. Ancak kelimenin bazı anlamlarının “keçe çadırının yuvarlak penceresi, kubbesi” anlamıyla herhangi bir bağının olmadığı, bunların daha çok *tün* “gece” kelimesiyle ilişkili olduğu, dolayısıyla Kırgızcanın söz varlığında eş sesli iki tane *tündük* kelimesinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Boz üy'ün ahşap parçaları içerisinde en meşakkatli olanı *tündük*'ün yapımıdır. Her *kerege* ve *uuk* yapan marangoz *tündük* yapamaz. Çünkü *tündük*'ün yapımında çok farklı yöntemler uygulanır ve ayrıca büyük tecrübe ve ustalık gerekmektedir. Bu nedenle *tündükçü*'ler Kırgız marangozluğunda ayrı bir öneme sahiptir (*bk.* Akmataliyev 1996: 210). Yarım daire şeklindeki iki veya daha fazla ağaç parçasının birleştirilmesiyle yapılan *tündük*, keçe çadırın merkezinde bulunmakla beraber çadıra tam tepeden güneş ışığının girmesini, dumanın çıkmasını ve çadırın dengesini sağlayan en önemli parçadır⁷. *Tündük*'ü Kırgız ustaları genellikle kayın, karaağaç ve söğüt ağacından yaparlar. Ancak her ağaç türünün farklı bir özelliği olması nedeniyle *tündük* yapımında seçilen ağacın türüne göre çeşitli yöntemlere başvurmuşlardır. *Tündük* çemberi genellikle 4.20-4.80 metre uzunluğunda ve 18-20 cm kalınlığında olur. *Uuk uçu*'nun takıldığı yan oyukların (derinliği 2.5-3 cm) sayısı *kerege başı* ve *uuk*'ların sayısına göre 65'ten 100'e kadar değişir. Ayrıca *tündük* çemberinin dört yanını çapraz bir şekilde birbirine bağlayan *çamgarak* parçası da mevcuttur (*bk.* **çamgarak**).

çamgarak

Kırgızcada “1. Keçe çadırın *tündük*'üne çapraz olarak takılan eğik değnekler; 2. Keçe çadırın *tündük*'ü; 3. Lambanın yuvarlak kapağı; 4. *Batken* ağ. Kuyruğu ensesine kadar eğik olan bir çeşit akrep” (Yudahin, 1985: II, 344; Abduldayev ed. 1969: 680; Karasayev 1986: 275; Mukambayev 2009: 1022) anlamlarında kullanılan bu kelimeye tarihi Türk lehçelerinde rastlanmamıştır. Söz konusu kelime Çağdaş Türk Lehçelerinde ise şu şekillerde geçmektedir: **Başk.** *sağıraq* “keçe çadırın çemberi” (<http://yrts.ru/structure/>); **KKalp.** *şañaraq* “1. Verhniy kupol yurtı (Keçe çadırın tepesindeki kubbesi); 2. Hozyaystvo, dom, sem'ya (ev, aile)” (Baskakov ed. 1958: 725); **KTat.** *çağaraq* “1. Dımohodnaya truba (Duman deliği); 2. Krater” (Useyinov 2005: 296); **Kzk.** *şañıraq* “ostov yurtı (keçe çadırın iskeleti); verhnyaya çast' yurtı (çadırın tavanı); domaşniy oçag (ev ocağı); sem'ya (aile); dom (ev)” (Bektayev 2007: 238); **Nog.** *şagarak* “Dımohodnaya truba yurtı (*Pletyonaya iz hvorosta i obmazannaya glinoy*) (Keçe çadırın duman çıkan deliği)” (Baskakov ed. 1963: 400); **Özb.** *çangaroq* “verhniy obod konusoobraznoy çasti yurtı; kupol yurtı (keçe çadırın kubbesi)” (Akobirov ed. 1988: 533).

⁷ Bu nedenden dolayı olmalı ki, Kırgızlarda *tündük* kutsal bir unsur haline gelmiş ve *tündügün tüspösün* “Tündük'ün düşmesin (evin-barkın bozulmasın)” (alkış), *tündügün tüşkür* “Tündük'ün düşesice (evin-barkın bozulasıca)” (kargış, beddua), *tündük kötörüü* “Tündük yükseltmek (ev kurmak; devlet kurmak)” (deyim), vs. örneklerinde görüldüğü gibi Kırgız sözlü kültürünün modelleşmiş kavramlarından birine dönüşmüştür.

Taramalardan görüldüğü gibi, *çamgarak* kelimesi genelde keçe çadırın *tündük* kısmı için kullanılırken Kırgızcada ayrıca *tündük*'e çapraz olarak takılan eğik değnekleri de ifade etmektedir. Karasayev, *çamgarak* kelimesinin Farsça *çenberek* kelimesinden geldiğini kaydetmiştir (1986: 409). Ancak Kırgızcanın tarihsel gelişim seyrinde, özellikle alıntı kelimelerde *b>ğ* ses değişimi görülmemektedir. Ayrıca *çamgarak* kelimesinin bulunduğu diğer Türk lehçelerinde de Karasayev'in belirttiği *çenberek* şekline veya buna benzer şekillere rastlanmamaktadır. Öte yandan da Türkçenin etimolojik kaynaklarında kelimenin kökeniyle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

eşik

Eşik kelimesi Kırgızca sözlüklerde “1. Keçe çadırın girişi ve keçeden veya hasırdan yapılmış kapı örtüsü; 2. Kapı; 3. Dışarı, evin önü; 4. Yol, imkân; 5. *Cerge-Tal ağ*. Beş taş oyununun bir aşaması” (Yudahin 1985: II, 471; Abduldayev ed. 1969: 774; Mukambayev 2009: 1178) anlamlarında açıklanmıştır. Tarihî Türk Lehçelerine bakıldığında Uygurcada *işik* “eşik” (Caferoğlu 1968: 100), Karahanlıcada *eşik* “eşik” (Atalay 2006: 198), Harezmede KE *eşik* “kapı” (Ata 1997: 212); NF *eşik* “kapı” (Ata 1998: 137), Çağataycada *işik* “kapuya dirler” (Güzeldir 2002: 94), Eski Anadolu Türkçesinde *işik* “eşik, kapı önü” (Ergin 1997: 155) şekillerinde geçmektedir. Çağdaş Türk Lehçelerinde ise aşağıdaki gibidir: **Alt.** *ejik* “kapı boşluğu, kapı” (Gürsoy-Naskali 1999: 81); **Başk.** *işek* “1. Dver’ (kapı); 2. Dvernoy (kapı)” (Ahmerekov ed. 1958: 220); **Hks.** *ızık* “kapı” (Gürsoy-Naskali 2007: 215); **KKalp.** *esik* “dver’ (kapı)” (Baskakov ed. 1958: 201); **KMlk.** *eşik* “kapı” (Tavkul 2000: 196); **Kum.** *eşik* “1. Dver’//dvernoy (kapı); 2. Dvor’ (Dışarı)” (Bammatova ed. 1969: 380); **Kzk.** *esik* “dver’; vhod” (Bektayev 2007: 164); **Nog.** *esik* “dver’// dvernoy (kapı)” (Baskakov ed. 1963: 440); **Trkm.** *işik* “dver’; kalitka” (Baskakov ed. 1968: 366); **Tuv.** *ejik* “dver’//dvernoy (kapı)” (Tenişev ed. 1968: 108, 218, 607); **TT.** *eşik* “Kapı boşluğunun alt yanında bulunan alçak basamak; 2. Kapı ağzında basamağın konulabileceği yer” (TS 1998: 657).

Eşik kelimesinin Eski Türkçedeki *eşü-* “örtmek, bürümek” fiiline *-k* fiilden isim yapım ekinin eklenmesiyle meydana geldiği bilinmektedir (Eren 1999: 140). Taramalardan da görüldüğü gibi, *eşik* kelimesinin Kırgızcadaki esas anlamı “kapı örtüsü” şeklindedir. Ancak kelimenin Kırgızcada zamanla anlam genişlemesine uğradığı görülmektedir. Kırgızlarda keçe çadır *eşik*'inin yapıldığı malzemelerine göre *çiy eşik* “hasır kapı”, *kiyiz eşik* “keçe kapı” ve *kaalga* “tahta kapı” denilen üç türü mevcuttur (Çokotegin 2007: 33). Böylece keçe çadırın

tahta kapısı ya da kapı kanatları için Kırgızcada hem *eşik*, hem *kaalga* kelimesinin kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Kaalga, Kırgızca sözlüklerde “1. Keçe çadırın kanatlı kapısı; 2. Kapı” (Yudahin 1985: I, 309; Abduldayev ed. 1969: 255) anlamlarında verilmiştir. Kelimeye Türkçenin tarihi sahalarında rastlanmazken Kırgızcanın dışında Çağdaş Türk Lehçelerinden Altaycada *kaalga* Moğ. “çadırın iki parçalı ağaç kapısı” (Gürsoy-Naskali 1999: 92), Hakasçada *halha* Moğ. *is. Sag.* “1. Kasa, pencerenin dış kanatları; 2. Avlu kapısı; 3. Ev kapısı” (Gürsoy-Naskali 2007: 142), Kırım Tatarcasında *kalğa* “krepost’, zamok, gorodskaya stena (kale)” (Useyinov 2005: 118) şekillerinde görülmektedir. Taramalardan anlaşıldığı üzere, *kaalga* kelimesinin kökeninin Moğolcadaki *hagalga* “kapı, gedik, bahçe kapısı” (Lessing 2003: 1397) kelimesine dayandığı kabul edilebilir.

Boz üy’ün *kaalga*’sı veya *eşik*’i, eni 40-45 cm, boyu 150-170 cm boyutlarında olan ve içe doğru açılan iki tahta parçasından oluşur.

bosogo

Türkçeye Moğolcadan geçmiş olduğu bilinen⁸ *bosogo* kelimesi Kırgızcada “1. Kapı pervazı; 2. Eşik” (Yudahin 1985: I, 148; Abduldayev ed. 1969: 110; Mukambayev 2009: 249) anlamlarında kullanılmaktadır. Türkçenin tarihî dönemlerinden Çağataycadan itibaren görülmekte olup *bosağa* “Mo. eşik, yurt’un kapı pervazının alt tarafı” (Barutçu Özönder 1996:58) şeklinde geçmektedir. Çağdaş Türk Lehçelerindeki görünümü ise şu şekillerdedir: **Alt.** *bozogo* “1. Eşik; 2. Travers” (Gürsoy-Naskali 1999: 43); **Başk.** *busağa* “eşik” (<http://yrts.ru/structure/>); **KKalp.** *bosağa* “1. Porog (eşik); 2. Dvernaya rama, dvernoy koysak (kapı çerçevesi)” (Baskakov ed. 1958: 115); **KMlk.** *bosaga* “eşik” (Tavkul 2000: 126); **KTat.** *bosağa* “1. Porog (eşik); 2. *geol.* Porog, podvodnaya skala (su altı kayası)” (Useyinov 2005: 47); **Kzk.** *bosağa* “dvernaya korobka; porog; preddveriye (eşik)” (Bektayev 2007: 105); **Nog.** *bosaga* “1. Porog; 2. Dvernaya korobka” (Baskakov ed. 1963: 85); **Tel.** *pozogo* “eşik” (Akalin 2000: 89); **Trkm.** *bosaga* “1. Porog; 2. *mec.* Porog, predveriye” (Baskakov ed. 1968: 111); **Tuv.** *bozaga* “krıl’tso (kapı kanadı); porog (eşik)” (Tenişev ed. 1968: 108, 218, 617).

⁸ Bk. E. V. Sevortyan, *Etimologičeskiy Slovar’ Tyurkskih Yazıkov - B*, Moskva 1978, 197-198. s.

Taramalardan da görüldüğü üzere Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçelerinde genellikle *bosaga* şeklinde kullanılan bu kelime Kırgızcada yuvarlaklaşarak *bosogo* şeklini almıştır: *Bosogosun kıyratıp, boz ulanın ıylatıp...* “Eşiğini parçalayıp, gençlerini ağlatıp...” (Folk.)

Kırgızlarda *boz üy*'ün *bosogo* olarak adlandırılan parçası eşit boyuttaki 2 adet kapı kanadı (*kaalga* veya *eşik*) (*bk. eşik*), üst eşik (*baş bosogo*), alt eşik (*ayakkı bosogo*) ve yan direklerden (*tuura tayaktar*) oluşur. Üst eşik ve alt eşik genellikle 8-10 cm eninde ve 90-100 cm uzunluğundadır. Yan direklerin eni ise 6-8 cm olup yüksekliği 160-180 cm'dir ve yan tarafından açılmış deliklerinden süslü bağlarla *kerege*'ye bağlanarak sabitlenir. Üst eşiğin üstünde de aynı aralıklarla delikler (3-5 adet) açılır ve buraya kapı *uuk*'ları takılır. *Bosogo*'nun bütün parçaları, özellikle kapı kanatları milli motiflerle süslenerek boyanır.

3. Sonuç

Hiç kuşkusuz, Kırgızlardaki marangozluk zanaatını genel Türk kültürü çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Bu durumu çalışmamızın inceleme kısmında *boz üy*'ün iskelet parçalarının isimleriyle ilgili ele alınan *kerege*, *uuk*, *tündük*, *çamgarak*, *eşik* ve *bosogo* kelimelerinin artzamanlı ve eşzamanlı karşılaştırılmalı yöntemle araştırılmasında ortaya çıkan sonuç da teyit etmektedir. Taramalardan da görüldüğü üzere, bu kelimelerin hemen hemen hepsi Türkçenin hem tarihî sahalarında hem de çağdaş lehçelerinin çoğunda kullanılan ortak kelimelerdir.

Bunun yanında Kırgız kültüründe marangozluk zanaatının göçebelik hayat tarzına uygun olarak doğal bir şekilde geliştiğini söylemek mümkündür. Bu durum özellikle *boz üy* iskeletinin yapımından daha da iyi anlaşılmaktadır. İşlenmiş ağaç parçaların hiç çivi kullanılmadan sadece kayışla birleştirilmesi sonucu ortaya çıkan bu muazzam yapıtın en ilkel şekli *alaçık* “sırık uçlarının çapraz şekilde bağlanarak üzeri dal, deri veya hasırla örtülen çoban evi” barınağıdır. Bu barınak zamanla geliştirilmiş ve günümüzde Türk kültürünün zirvesinde *boz üy* olarak yer almaktadır.

Kaynaklar

Abduldayev, E. ed. (1969), *Kırgız Tilinin Tüştürmө Sөzdüğü*, Frunze.

Ahmerov, K.Z. ed. (1958), *Başkırsko-Russkiy Slovar'*, Gosudarstvennoye İzdatel'stvo İnostrannih i Natsional'nih Slovarey, Moskva.

Akobirov, S.F. ed. (1988), *Uzbeksko-Russkiy Slovar'*, Taşkent.

- Arat, R. Rahmeti (1991), *Kutadgu Bilig III-İndex*, (Haz. K. Eraslan, O. F. Sertkaya, N. Yüce), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları, Ankara.
- Arat, R. Rahmeti (1991), *Kutadgu Bilig I-Metin*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Ata, Aysu (1997), *Kıyasü'l-Enbiyâ, II, Dizin*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Ata, Aysu (1998), *Nehçü'l-Ferâdis, III, Dizin-Sözlük*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Bammatov, E. E. (1969), *Kumıksko-Russkiy Slovar'*, Moskva.
- Barutçu Özönder, F. S. (1996), *'Alî Şîr Nevâyî Muhakemetü'l-Lugateyn, İki Dilin Muhakemesi*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Baskakov, N. A. ed. (1953), *Hakassko-Russkiy Slovar'*, Moskva.
- Baskakov, N. A. ed. (1974), *Karaimsko-Russko-Pol'skiy Slovar'*, İzdatel'stvo "Russkiy Yazık", Moskva.
- Baskakov, N. A. ed. (1958), *Karakalpaksko-Russkiy Slovar'*, Moskva.
- Baskakov, N. A. ed. (1963), *Nogaysko-Russkiy Slovar'*, Moskva.
- Baskakov, N. A. ed. (1968), *Turkmensko-Russkiy Slovar'*, Moskva.
- Bektayev, Kaldıbay (2001), *Bol'soy Kazahsko-Russkiy, Russko-Kazahskiy Slovar'*, "Altın Kazına", Almatı.
- Blagova, G.F. ed. (1997), *Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov, K-Q*, "Yazıkı Russkoy Kul'turı", Moskva.
- Butanayev, Viktor ve İrina Butanayeva (2007), *Yenisey Kırgızları*, Ötüken Yayınevi, İstanbul.
- Caferoğlu, Ahmet (1968), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul.
- Clauson, Sir Gerard (1972), *An Etimological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- Çokotegin, Mırzabek (2007), *Boz Üy – Bayırkı Babalarımızdan Muras Turak Cay*, "Biyiktik" Yayınev, Bişkek.
- Çokotegin, Mırzabek (2010), *Too Köçmөndörünün Turak Caylarının Etnogenezdik cana Madaniyattık Negizderi*, Bişkek.
- Denisova, N.T. ed. (1966), *Tatarsko-Russkiy Slovar'*, Moskva.
- Erdal, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation I-II*, Wiesbaden.
- Eren, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara.
- Gabain, Annemaria von. (2000), *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev: M. Akalın), Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.

- Gülensoy, Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, A-N, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Gülensoy, Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, O-Z, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Güzeldir, M. (2002), “Abuşka Lügati (Giriş-Metin-İndex)”, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Kanar, Mehmet (1993), *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul.
- Kapalbayev, Oktyabr’ Erkinoviç (2007), “Kırgızdardın Saltık Cıgaççılığı (Tarihî-Etnografyalık İzildöölör XIX k. ayagı – XX k. başı)”, Basılmamış Doktora Tezi, Bişkek.
- Karasayev, Huseyin Karasayeviç (1986), *Özdöştürülgön Sözdör*, Frunze.
- Kasapoğlu Çengel, Hülya (2005), *Kırgız Türkçesi Grameri – Ses Ve Şekil Bilgisi*, Akçağ yayınları, Ankara.
- Kaşgarlı, Mahmut (1998), *Divanü Lugat-it-Türk I-II*, (Çev: Besim Atalay), Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Kaşgarlı, Mahmut (1999), *Divanü Lugat-it-Türk III-IV*, (Çev: Besim Atalay), Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Mukambayev, Ceenbay (2009), *Kırgız Tilinin Diyalektolojyalık Sözdüğü*, Bişkek.
- Naskali, Emine Gürsoy (1999), *Altayca-Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Öner, Mustafa (2009), *Kazan Tatar Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Räsänen, Martti (1969), *Versuch Eines Etimologishen Wörterbuchs Der Türksprachen*, Helsinki.
- Roux, Jean-Paul (1999), *Orta Asya - Tarih ve Uygarlık*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Sevortyan, E. V. (1974), *Etimologičeskiy Slovar’ Tyurkskih Yazıkov*, “Nauka”, Moskva.
- Sevortyan, E. V. (1978), *Etimologičeskiy Slovar’ Tyurkskih Yazıkov, B*, “Nauka”, Moskva.
- Tavkul, Ufuk (2000), *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Tekin, Talat (2000), *Orhon Türkçesi Grameri*, Simurg, Ankara.
- Toparlı, R., Vural, H. ve R. Karaatlı (2003), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Türkçe Sözlük I-II* (1998) Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Useynov, Seyran Memetoviç (2005), *Krım Kotatarsko-Russkiy Slovar’*, Simferopol.

Yudahin, Konstantin Kuzmiç (1985), *Kirgizsko-Russkiy Slovar', I-II*, İzdatel'stvo "Sovetskaya Entsiklopediya", Moskva.